Іван Гончаренко

Порадник батькам, як виховувати дітей

1962

Іван Гончаренко

Порадник батькам, як виховувати дітей

1962

З Друкарні Народної Волі — органу
Українського Робітничого Союзу
524 Olive Street, Scranton, Pa.

ПОРАДНИК БАТЬКАМ, ЯК ВИХОВУВАТИ ДІТЕЙ

"Вихователь повинен придивитись до народнього характеру, до скритої суті його, виучити його, як би це трудно не було, а потім на основі виученого висунути доцільне творче громадське народнє виховання. Тільки тоді приймуть усі виховання, як близьку до серця справу.

Система суспільного виховання, яка вийшла не із суспільного переконання, як би хитро вона не була обдумана, виявиться безсилою і не буде діяти ні на особистий характер людини, ні на характер суспільства".

(Листи із Швайцарії)
К. Ушинський

ВСТУП

Відчувається конечна потреба такої брошури. Швидким темпом відбувається денаціоналізація й деґрадація, цебто моральний занепад наших дітей і молоді взагалі. Ті, кому особливо болить серце з цього приводу, дошукуються причин і не завжди находять. Здебільшого причину бачать у самих дітях: не хороші тепер діти. Але це не так. Діти тепер такі, як і ми колись були. Вони жадібно всмоктують у свої душі все те, що навколо себе бачать і чують. І коли в навколішньому житті більше злого й неґативного, ніж доброго, то не діти в тому винні, а ми самі, їх батьки. Ми всі взагалі мало думаємо над справою виховання. Так було й на рідних землях. Там воно відбувалось само по собі непомітно для нас. Підставою виховання там були не наші знання з педагогіки, а наші стародавні традиції, звичаї і ввесь уклад щоденного буття. Це були неписані закони, які формували українську людину. Ці закони панували і в окремих родинах і в цілому суспільстві, яке оточувало і наших дітей і молоді покоління взагалі. Бо те оточення було своє національне, рідне.

Зовсім інше маємо тут. Нас оточують інші спільноти з чужими для нас традиціями, звичаями, культурою. Навіть ми, дорослі, тут легко забуваємо й зрікаємось свого, часто-густо

не знаючи йому ціни, а переймаємо чуже. То що вже говорити про дітей! Не знаючи свого, вони не можуть і оцінити його. Тим легше й безкритично, не розбираючись що добре, а що зле, переймають вони усе з нового оточення. Слід при цьому підкреслити, що все гірше, неґативне легше переймається, ніж щось добре, шляхетне. Такий уже психічний закон.

Тому не дивно, що ми, батьки, спостерегаючи оцей швидкий процес відчуження своїх дітей ,попадаємо в розпач, почуваємось безпорадними й безпомічними. Що робити, як запобігти лихові?

Це і є завданням цієї брошури: дати необхідні поради і вказівки, яких конче мусимо дотримуватись, щоб зберегти наше молоде покоління при собі, зберегти його для нашої церкви, для нашого народу, виховати його морально повноцінним. Що для цього потрібно? Найперше, батьки повинні глибоко усвідомити свій обов'язок перед дітьми. Не можемо бути байдужими до наших дітей, як то було дома, на рідних землях. Не тільки годувати й одягати дитину (це ми всі робимо), а куди більше мусимо дбати про душевний розвиток її. Талановитий наш педагог А. Макаренко казав: "Зростання й виховання дітей, — це велике, серйозне й страшно відповідальне діло і до того воно трудне. Коли ви породили дитину — це значить довго наперед у майбутньому ви віддали їй свою увагу, свою волю й свої думки". (Книга для батьків).

Далі, щоб дбати про душу дитини, треба знати, як вона росте, розвивається. Тому в цій книжечці даємо стисло основні відомості про душевний розвиток дитини. Без цього не зможемо успішно й цілеспрямовано виховувати дітей.

ДУШЕВНИЙ СТАН ДИТИНИ ПРИ НАРОДЖЕННІ

Наша Церква учить, що людині при народженні дається душа від Бога. Вона має в собі божеські первні — стремління до Добра, Правди й Краси .Тим то й кажуть, що людина створена на Образ і Подобу Бога. Сучасна наука про духовну природу людини, т. зв. психологія, стверджує науку Церкви. Навіть науковці матеріялісти-безбожники, як німецький Зіґмунд Фрейд, змушені признати, що дитина при народженні має в собі певні нахили й устремління, якими обумовлюється ввесь душевний розвиток людини. І так воно є. Сучасна наука оста-

точно ствердила, що дитині є природженні (ми кажемо дані від Бога), певні нахили або, як кажуть, інстинкти. Ці нахили збуджують певні чуття й переживання, викликають цікавість у дитини до оточуючого життя і стремління задовольнити всі оті природженні гони. Але оці гони (інстинкти) можуть рости й зміцнюватись тільки при умові пізнання дитиною навколішнього життя, життя людей і природи. Отже враження й образи ззовні є той необхідний матеріял, на якому тільки й може рости душа дитини. Це можна порівняти з насінням рослин. Яке маленьке макове зернятко, але воно невидимо для нас вміщує в собі цілу макову рослину з високим стеблом, квіткою й маківкою. Тільки для цього зернятко потребує вологости, тепла, ґрунту й сонця.

Як же пізнає дитина зовнішній світ, що, як бачимо, так важно є для її власного росту? Для цього природа наділила її зовнішніми змислами. Це є: зір, слух, дотик, нюх і смак. Ці змисли є особливі нервові прилади, якими людина пізнає речі й явища зовнішнього світу. Найбільше вражінь ми одержуємо через змисли зору й слуху. Тим то добрий розвиток цих змислів має особливе значення для дитини. Вагу змислів людини наочно показує приклад американської жінки Олени Келлер. 19-місячною дитиною вона заслабла на шкарлятину. Через цю хворобу стала сліпою й глухою, а це значить і німою. Отже позбавлена головних змислів — зору й слуху. До 7 років росла вона тільки фізично (тілом), залишаючись душевно порожньою, бо нічого не знала про зовнішній світ. Поволі ставала вередливою ідіоткою. Але заможні батьки найшли для неї талановиту виховницю, яка так уміло виховувала її, що Олена закінчила університет і стала відомою громадською діячкою. Як це сталось? Замісць утрачених зору й слуху, виховниця розвинула в неї дотик і то настільки досконало, що, дотикаючись своїми пальцями губ других, вона розуміла їх мову, а також розуміла музику й співи в той же спосіб.

2. ПЕРШИЙ РІК ЖИТТЯ ДИТИНИ

Коли починати виховання дитини? Сучасна наука про виховання каже, що його слід починати з 1-го дня народження. Не є моїм завданням говорити про фізичне піклування немовлям: це є більш-менш відоме всім матерям. Моїм завданням

є познайомити з тими внутрішніми таємними процесами душевного росту дитини, процесами невидимими й мало знаними. А протягом 1-го року відбувається важлива й не легка для дитини робота. Відомий наш педагог К. Ушинський каже: "Із усього широкого процесу душевного життя немовляти ми ясно бачимо тільки уламки, які вказують на цілий період розвитку. Ось немовля слідкує очима за тими речами ,які рухаються, ось простягає до них ручки, ось починає усміхатися, пізнаючи маму, тата чи няньку. А це все такі складні душевні висновки, над якими багато попрацювала дитина і, коли вона вимовить перше слово, то душа її уявляє вже такий складний і багатий організм, стільки спостережень і досвіду ,таку висоту, до якої не міг досягти увесь тваринний світ за ввесь час розвитку". (Педагогічна антропологія. Т. 1. Роз. XIII.).

В перші дні й тижні з появою на світ Божий дитина росте переважно фізично. Вона ввесь час спить, прокидаючись тільки для покорму. І це нормально. Але разом з цим починається помалу і душевний розвиток її. Він пов'язаний з ростом і удосконаленням змислів. При народженні немовля має більш-менш розвиненими тільки смак і нюх. Тому й прояви психічного життя його пов'язані з враженнями цих змислів. Уже на 3-й чи 4-й день немовля може розпізнати їжу — чи то є молоко матері чи розбавлене водою молоко корови. Також уже в перших днях немовлята надто чуйні до запахів. Слід пам'ятати матерям і нянькам, що нервова система немовлят надто тендітна і її легко можна пошкодити чи то запахом різних перфум чи залишаючи дитину голодною, бо голод на довший час теж знесилює її. Проф. Сікорський, який досліджував душевний розвиток дітей, каже: "У цьому розумінні питання охорони й збереження душевних сил немовляти є більш важне, ніж турботи про фізичний його добробут".

Протягом 1-го півріччя взагалі розвиваються слух, зір і дотик. Уже на 4-му місяці дитина повинна добре чути й знаходити джерело звуку, повертаючи туди головку. Коли б цього не було, то це свідчило б про відставання (душевного) розвитку дитини. Тоді слід робити відповідні вправи, озиваючись до дитини з різних боків. Вправами для розвитку зору були б відомі "зайчики" — відзеркалення на стінах дитячої кімнати.

Такі вправи не повинні бути довготривалими, пам'ятаючи про нервовий організм дитини.

Рекомендують додержуватись таких правил у перші місяці життя дитини:

1. Не треба прискорювати психічний розвиток дитини. Він і без того природно йде скорим темпом.

2. Потрібно оберігати дитину від сильних і довготривалих вражінь: і те й друге втомлює і знесилює нервову систему. Втома виявляється в поганому настрою і в сльозах. Дитина може втомлюватись через довге слухання, розглядання чогось, від сліз, запахів, від процесу ссання. Корисно дитині час від часу побути одній у спокою, самостійно спостерегати оточуючий світ.

3. Необхідно забезпечити дитині достатній і спокійний сон. Не слід будити немовляти. Перші тижні ,а особливо перші дні немовля повинно провести в тиші, в напівосвітленому приміщенні.

4. Не слід повивати й колихати дітей. Це не тільки не корисно, а скоріше шкідливо. Здорова дитина й так засне, а коли не спить або плаче перед сном, то це ознака перевтоми нервової системи.

Не треба дитині помагати сидіти, поки вона настільки не окріпне, що сама зможе сидіти. Перші її спроби сісти — це тільки необхідні вправи для скріплення м'язів.

Отже протягом 1-го півріччя зміцніли змисли немовляти, і воно навчилось володіти ними, уміє вже прислухатись і приглядатись до чогось. Тепер воно вивчає все, що бачить і чує навколо себе. Кожного дня все більше зорових і слухових вражінь сприймає воно. Поволі начинає усвідомлювати, що деякі з тих вражінь воно вже бачило чи чуло. Оце розпізнавання того, що дитина раніш бачила чи чула, робить їй велику приємність. Ось так, коли вона таким чином розпізнає маму, як особу, яка найбільш ходить коло неї і дає їй задоволення своїм годуванням, це викликає в неї радість, і дитина ущасливлює її своїм першим усміхом.

Оце розпізнавання вражінь і розподіл їх за їх подібністю — це є чисто душевний акт т. зв. асоціятивного мислення. Сприйняті враження й образи залишають свої сліди (відбитки) в центрах пам'яті головного мозку. Ця робота збагачення па-

м'яті новими враженнями продовжується і в дорослому віці, а початок свій має під кінець 1-го і в 2-му півріччі 1-го року життя дитини.

Збагачуючи пам'ять новими враженнями, дитина разом з тим розвиває в собі нові психічні властивості. Це є увага і здатність уяви. Дитина побачила чи почула щось нове. Коли це її зацікавить, то вона скупчує нервово-психічні свої сили на цьому новому враженні, щоб сприйняти його яскраво й повно і таким залишити в пам'яті. Оце скупчення нервово-психічних сил на якомусь явищі чи предметі і зветься увагою. Для розвитку й збагачення пам'яті має велике значення добре розвинена уява.

Під уявою розуміємо здатність людини відновлювати образи, раніш бачені чи чуті і залишені в пам'яті. Відновлюючи з пам'яті раніш сприйняті враження, ми разом з тим відновлюємо й ті переживання, з якими ті образи сприймались. Здатність уяви з'являється у дітей після 7-ми місяців 1-го року життя. Для дитини це є велика новинка, яка її дивує й радує.

Добре розвинені увага й уява з часів дитинства мають не абияке значення для людини і в дорослому віці. Оці властивості є підставою обдаровання людини і творчих здібностей її. Сприятливий час їх розвитку припадає на період гри й забави, цебто від 3-го по 6-й рік життя дитини.

3. РОЗВИТОК МОВИ (2-3 РОКИ).

Як уже сказано, всебічний душевний розвиток дитини відбувається ввесь час, зміцнюючись на силах і поглиблюючись. Але в певні періоди дитина має ніби спеціяльні завдання свого росту. Ось так на 2 і 3 роки припадає розвиток її мови. І тут зразу виринає питання двомовности, цебто вивчення рідної мови і мови державної англійської. Деякі батьки, які недоцінюють культурного надбання свого народу, справу вирішують дуже просто: намагаються вчити дитину тільки англійської мови або, часто-густо, якоїсь мішанини англійсько-української. Очевидно, таке рішення свідчить про нерозуміння ваги своєї культури для справи виховання дитини. Річ в тім, що дитина при народженні, як стверджує наука психології, успадковує від батьків або через них від попередніх поколінь свого роду різні нахили й устремління. Ці нахили тісно пов'я-

зані або й витворені якраз культурою свого народу. А наш найбільший авторитет у педагогіці К. Ушинський каже, що виховання, яке відбувається по лінії природжених нахилів буде легшим для дітей і успішнішим, ніж якесь інше. Рідна мова кожного народу тісно пов'язана з його культурою. Вона найточніше й найбільш ясно може передати думки й почування української людини. Але, як стверджує наука мовознавства, мова є знаряддям не тільки висловити свої думки, а також і знаряддям творення самих думок. Отже з цього можна зробити висновок, що в рідній мові процес мислення дитини або взагалі процес душевного розвитку її буде більш успішним і легким. Тому рішуче рекомендуємо нашим батькам до 5 років життя дитини вчити її тільки своєї рідної мови. Нема чого боятись ,що потім дитині буде трудно навчитись англійської. І теорія й практика стверджують, що це даремні побоювання. У віці 6-12 років вивчення інших мов дітям дається легко. Багато, багато легше, ніж нам дорослим.

Отже в родині повинна чутися тільки своя рідна мова. По можливості вона повинна бути чиста, літературна. Тоді таку мову будуть переймати й діти. Наслідуючи дорослих, діти поволі тільки доходять правильної вимови. Деякі звуки нашої мови їм даються з трудом і тільки геть пізніше вони опанують їх. В присутності дітей слід говорити чітко й помалу. Неправильну вимову дітей слід виправляти, але не вимагати від них повної й скорої правильности. Взагалі терпіння й витривалість виховника є важні й необхідні риси. Він мусить навчати й виховувати так, щоб не зраджувати дитини, щоб це навчання для малої дитини було легким і давало їй задоволення.

4. ПЕРІОД ГРИ Й ЗАБАВИ (ВІД 3-ГО ДО 6-ГО РОКУ)

Деякі психологи (німецький В. Штерн, наш В. Зіньківський і ін.) уважають, що кожний окремий період дитинства особливо сприяє розвиткові якоїсь одної властивости. Отже цей період (3-6 рр.) можна назвати чуттєвим, бо дитина живе переважно чуттям і сприймає навколішній світ теж крізь призму своїх почувань. Чуттєва стихія має особливе значення при формуванні характеру людини. Вона найбільше впливає на витворення його. Тому то ці роки (3-6) в житті дитини такі важ-

ливі й відповідальні, бо тепер кладуться основи майбутнього характеру.

Виховний процес, то є процес розкриття й росту особистости людини, її індивідуальних особливостей. Як уже було сказано, цей процес відбувається сам по собі в силу природжених гонів душі дитини. А це може бути при умові, коли дитина чується вільно, коли її внутрішні гони мають змогу проявитися. Щодо цього К. Ушинський каже так: "Щоб у дитини витворювався характер або, принаймні, нагромаджувались матеріяли для нього, треба, щоб вона жила серцем і діяла волею, а цьому часто заважають старші своїм втручанням у виховання дитини: або замикають на цілий день у школу або ж перешкоджають їх чуттям і бажанням. Ось чому виходять безхарактерні люди в тих родинах, де батьки й виховники, не розуміючи властивостей душі людської, безперестанку вмішуються в життя дитини і не дають їй вільно чутися й бажати. Отже і школа й родина повинні давати розумну свободу самостійного життя серця й волі дітей, бо тільки при такій умові будуть нагромаджуватись матеріяли майбутнього характеру". (Педагогічна антропологія, т. II. роз. XL II.)

Не раз спостерегаємо в парках, як матері чи ті, хто їх заступає, не розуміють цього важливого педагогічного правила. Як тільки дитина відійде кроків на 10, уже чути окрик: "Чого ти туди пішла? Будь коло мене". Дитина підійшла до групи інших дітей і знову крик: "Ти знову бігаєш Богзна куди й до кого! Грайся тут, коло мене". Отже хотять, щоб дитина була, як стара бабуся, в'яжуть її, сковують її душу своїми нерозумними вимогами.

Душа дитини в ці роки надто вразлива й тендітна. Можна одним нерозважним словом чи грубим поводженням нанести глибоку рану в серці дитини й назавжди відштовхнути її від себе. Проф. В. Зіньківський каже: "Часто приходиться спостерегати в наших родинах, що діти зовсім не відверті з своїми батьками, підходять до них з острахом і недовір'ям. Звичайно, вони люблять своїх батьків, але бояться відкрити їм свою душу, свої бажання й свої переживання. Це є нищівний для дитячої душі наслідок тих випадків, коли батьки відштовхнули їх своїм різким і грубим поводженням". (Дит. Психологія, сторінка 145)

Сучасна психологія ствердкує, що основний гін у кожної людини є стремління себе виявити, показати іншим цінність своєї особистости й чути від них **п р и з н а н н я**. Цей гін є в дитині і куди більше вона потребує признання своєї особистости з боку дорослих. Це є необхідна умова її нормального росту. Коли ж цього немає, а, навпаки, дитину постійно гудять, посуджують, вона почуває себе недолугою, втрачає віру в себе, в свої сили й здатності і виростає з почуттям меншевартости на все життя. Така людина не може виявити на повну міру своїх сил і здібностей. Отже мусимо вділяти більше уваги дітям, підбадьорювати їх, скріплювати їх сили, але не висміювати їх слабостей. Звичайно, при цьому треба мати чуття міри, щоб похвалою не викликати в дитині зарозумілости.

Цей період недаром називають періодом гри й забави, бо дитина живе граючись. Це нормально й необхідно. Її ще мало цікавить оточуюча дійсність, бо вона не відповідає її переживанням. У грах вона створює собі інший світ. Цей світ і є для неї дійсністю і ця дійсність багато цікавіша, ніж та, що її оточує. Вона цікавіша якраз тому, що більш зрозуміла, а зрозуміла через те, що дитина сама її творить. В грі дитина живе і сліди такого життя г л и б ш е залишаються в ній, ніж сліди дійсности.

Батьки повинні мати на увазі, щоб дитинство їх дітей було щасливим і радісним. Щоб вони (діти) не боялись виявляти свої чуття й бажання, щоб їх серця все були відкриті для батька й матері. Щасливе дитинство дає наснагу людині на все життя, будить віру в життя, в людей і помагає легше перетривати тяжкі хвилини в майбутньому.

Ці ж роки є сприятливими для релігійного виховання. Релігійне чуття, як твердять деякі психологи, є стрижневим гоном душі людської. Але ми цьому гонові мало приділяємо уваги. Життеві будні з перевагою матеріяльних зацікавлень заглушують у нас оте відчуття Бога-Творця. Чисте серце дитини ще не забруднене матеріяльними клопотами. Тож треба його наповнювати високими образами Святости, Добра й Любови, які мислимо в Отцеві Небесному. Бог любить усе, що створив, а найбільше людей, бо ми його діти — нехай оця правда глибоко закоріниться в дитячому серці і буде дороговказом на

все життя. Всі великі недагоги були глибоко релігійними і вважали навчання релігії й практику релігійного життя найкращим виховним матеріялом. Тож, починаючи з 3-го року, слід навчати дитину найпростіших молитов, привчаючи до побожної постави під час молитви й розвивати привичку завжди звертатись до Бога.

Все дотепер сказане про душевний розвиток дитини промовляє за те, що справою виховання дітей повинні зайнятись люди спеціяльно до того підготовлені. Зокрема в наших іміґраційних умовах, коли і батько й мати працюють по фабриках, а діти лишаються без належного догляду — питання про їх виховання має особливу вагу. Школи, що їх маємо при наших церквах, не справляються, як слід, з завданням, бо приймають до себе дітей, не підготовлених належно. Єдиний вихід із цього — це організація дитячих садків при наших парафіях. Думаю ,що можна найти добре вишколених виховниць і доручити їм цю справу. На перешкоді стоїть брак коштів і наша інертність. Для наших людей дитячі садки є новинкою, а все нове приймається з трудом, з ваганням. Але іншого виходу нема. Коли хочемо мати добре вихованих дітей, хочемо зберегти їх для себе, то мусимо найти й засоби для цього.

5. ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ ВДАЧІ: УПЕРТІСТЬ, ЛИЦЕМІРСТВО, ВЕРЕДЛИВІСТЬ, ОБМАН. ВОРОТЬБА З НИМИ.

Розвиваючись у своєму рості, дитина виявляє не тільки позитивні властивості своєї вдачі, а так само й неґативні. До останніх належать — упертість, лицемірство, вередливість і обман. Нашим завданням є зміцнювати позитивні, а неґативні загальмувати. Але мусимо це робити так обережно, щоб не пошкодити душевному росту дитини, не вбити в ній індивідуальність. Бо це означало б, що ми, поборюючи якусь недугу в організмі, прищепили йому іншу, смертельну.

Із усіх цих вад найцікавішою і, може, найбільш поширеною є упертість. Поборювання її вимагає особливої обережности й педагогічного такту. Що таке упертість у своїй суті? Це є стихійне, бо не усвідомлене, бажання дитини відстояти себе, своє право бути самим собою, а не підкорятись сліпо

чужій волі. Отже в основі того є заложення сили волі, сили майбутнього характеру людини.

Упертість може проявлятись уже в 2-му році життя дитини, а в 3 роки виступає ясно. Прояви її різкіші в ранніх роках. Пізніше (7-10 рр.) ця різкість спадає. Чому? Тому, що в 3-5 рр. дитина не розуміє ваги тієї цілі, ради якої вона упирається. Упертість її стихійна й сліпа. В пізніших роках, із ростом свідомости, ця стихійність послаблюється, натомісць набирає більшої ваги ціль, до якої стремить дитина. Правда, бувають уперті вдачі і в дорослому віці. То вже є справжня упертість, яка не є виявом сили волі, а скоріше слабістю її, бо такий характер керується не вагою й доцільністю якогось чину, а виключно бажанням, щоб усе робилось "по-моєму".

Воля людини є підставою сильного характеру в дорослому віці. До цього повинно стреміти виховання взагалі. А тому, поборюючи упертість, слід добре вважати, щоб не знищити в дитині її волевого гону (інстинкту). Треба пам'ятати, що впертість не можна знищити відразу, що вона буде спадати, але поволі в міру усвідомлення дитини. І в цьому напрямку повинен діяти виховник. Я знаю випадки, коли 3-річний хлопчик ніяк не хотів віддати забавки своїй сестричці. Не помагали ні її плач ні вмовляння батьків. Його облишили, не звертаючи на нього уваги. Тоді через 2 хвилини він сам віддав. А другим разом мама заборонила йому бавитись недозволеною річчю й казала віддати їй. Він подумав трохи й віддав, але не мамі, а татові. Отже в обох випадках дитина проявила таки свою волю. Особливо цікавий 1-й випадок. В душі дитини, певно, точилась боротьба двох бажань: залишити собі чи віддати сестричці, отже прояви егоїзму й альтруїзму. Перемога останнього є дуже важне для виховання таких упертих.

Думаю, що деякі з цих вад (упертість, лицемірство) можуть бути й успадковані, але можуть також розвинутись і через невміле виховання. Зокрема лицемірство. В переважаючій більшості діти є щирі, не знають хитрування й лицемірства. Характерною рисою лицемірства якраз і є брак щирости і бідність чуття й переживань. Лицеміри з природи черстві серцем, не переймаються сльозами інших. До того великі себелюби — все тільки для себе. Виставляють себе кращими від

інших. Свою вину спихають на других, прискаржують. В той же час підлещуються до старших чи до тих, від кого залежать.

Виховникам слід зразу звернути увагу на таких дітей і прояви лицемірства поборювати. Прояви нещирости слід викривати й звернути на це увагу дитини. Не заохочувати до прискаржувань. В той же час слід подбати про розвиток чуття в таких дітей, викликати в них співчуття до інших. Для цього треба, щоб такі діти приймали участь у групових грах з іншими дітьми, щоб разом усі щось переживали, відчували. Також сприяти розвитку уяви теж за допомогою всяких ігор і забав. Таких дітей особливо корисно привчати до певних вимог, правил і обов'язків, до самообслуговування.

Вередливість може проявлятись у двох випадках: або як наслідок хвороби, перевтоми, або ж через невміле виховання. В першому випадку слід звернутись до лікаря й усунути причину. Другий випадок — то є наслідок пристрасної, але нерозумної любови батьків чи, часами, бабусь. Розпещена дитина скоро помітить, що найменші її бажання чи примхи виконуються. Поволі привчається до того, що вона — щось особливе в родині, всі з нею панькаються. Тут нема жадного виховання, бо не дитиною керують виховники, а навпаки — вона керує ними. Так поволі виростає тиран у родині, який буде великим тягарем і своїм близьким і сам ні в чому не буде мати задоволення. Поборювати вередливість легше на початку її виникнення. Для цього слід не звертати уваги на примхи дитини чи її плач. Поплаче дитина і, нарешті, заспокоїться. У трудніших випадках слід змінити оточення й дати інших виховників. А найкращим ліком усіх цих вад — це є привчати дітей до певних правил і обов'язків, починаючи з найменшого. Добрий російський педагог Болдирев каже так: "Починаючи з самого раннього дитинства, слід ставити дітям певні вимоги, які поможуть їм найти правильну лінію поводження. Де нема вимог, там нема правильного виховання, там панує неорганізованість, розкиданість. Виконання дітьми посильних для них вимог, правил, обов'язків дає лад їх поводженню, організує їх нервову систему і створює привичку володіти собою, керувати своїми поступками, формує характер і волю дітей . . . Учителі й батьки повинні знати чуття міри ласки й суворости

до дітей, уміти сполучити високу вимогливість до них з чуліс-тю, піклуванням і повагою до них".

Надто складна проблема в дітях явища неправдомовности, як іноді кажуть, нахилу до обману. Ми, дорослі, часто ставимось до цього надто спрощено й грубо. Дитина щось заперечує чи не так переповідає те, що було, і ми вже твердимо, що дитина обманює. Насправді воно не так. Під обманом розумімієно свідоме стремління подати щось фальшиве за правду з наміром якоїсь користи для обманця. Отже тут є два моменти: свідомість фальші і наявність якогось наміру. У ранніх дитячих роках такої свідомости ще немає, і ми робимо помилку, приписуючи дітям те, чого ще в них нема.

Відомий німецький психолог В. Штерн каже, що в кожної людини ,яка попадає в обставини непевні наслідки яких можуть чимсь загрожувати її небезпеці, у таких обставинах збуджується стремління до самозахисту. Такий самозахист може іноді проявлятися у формі обману. Доросла людина може свідомо розважити небезпеку і те стремління до обману не виявляти на зовні, а здушити з зародкові. Не те в дитини. Те, що їй здається, вона приймає за дійсність, а стремління до самозахисту без усякої затримки може висловлювати, заперечуючи те, що насправді є. Отже це ще не є свідомий обман. Це тільки вияв інстинкту до самозахисту дитини. Правда, цей інстинкт може стати зародком обману тоді, коли ми, виховники, будемо штовхати на це дитину, приписуючи їй те, чого ще по суті нема.

У більшості випадків ми, дорослі, самі штовхаємо дітей на обман тим, що погрожуємо їм карою. Нам іноді здається, що кара і то переважно лозиною єдиний ефектовний засіб доброго виховання. Це є трагічна помилка. Ми дорослі і то не завжди маємо відвагу признатись, коли нас чекає кара. Тож чи можемо ми чекати такого геройства від дітей, якого самі не маємо? Німецький педагог Ф. Шнайдер наводить такий приклад. Повертається батько додому й бачить розбите вікно. Думає, що це міг зробити тільки його 6-літній хлопчик. Побачивши його, суворим і застрашаючим тоном питає: "Признавайся, то ти розбив вікно?" В тоні чується погроза. Прибита таким тоном дитина мимовільно буде заперечувати — "ні". Інший був би наслідок, підкреслює Шнайдер, коли б бать-

ко спокійним тоном сказав: "Я бачив розбите вікно. Звичайно, це може трапитись. Скажи, чи не ти це зробив? Тільки кажи правду, не обманюй. Обман куди гірший, ніж ота розбита шибка. Шибку можна вставити, а коли ти будеш обманювати, то ні я, ні хтось інший тобі вже не буде вірити".

Є діти з особливою багатою уявою. Отже в уяві вони можуть бути доктором, якщо чули щось про нього, чи казковим героєм, якщо їм читають чи оповідають казочки, чи ще щось подібного. Але образи уяви таких дітей настільки живі, що вони приймають їх за дійсність і можуть розповідати про них, як пережиту дійсність.

Так само бачені сни такі діти теж сприймають, як дійсність і можуть так про них розповідати. Отже слід правильно зрозуміти таких дітей і не картати їх, як за обман. Слід лагідно вислухати їх, а потім пояснити, що то є їх власна видумка, а насправді такого не було. Для кращого усвідомлення дитячої психіки, а також, як на витворення її впливають виховні заходи батьків, подаємо тут різні типи дітей, як їх характеризує у своїй талановитій праці "Шкільні типи" російський педагог В. Лесгафт.

6. ТИПИ ДІТЕЙ

"Часто, — каже він, — приходиться спостерегати, що як батьки в родині, так і виховники в школі несвідомо стосують до дітей різної вдачі одні й ті ж вимоги, одні й ті ж виховні засоби. Часто вони й самі не розуміють, чому саме так вони діють. А слід пам'ятати, що таке несвідоме керування розвитком особистости дитини ніколи не проходить без серйозних наслідків, а залишає свій слід іноді на все життя".

В. Лесгафт був добрим спостережливим педагогом. Умів спостерегати й умів робити правильні висновки з своїх спостережень. На підставі цих спостережень він виділяє таких 6 типів дітей: 1. лицемірний, 2. честолюбний, 3. добродушний, 4. забито-м'який, 5. забито-злісний і 6. пригнічений.

Лицемірний тип

Це тип наскрізь фальшивий. Він не має щирости. В школі напочатку він заявляється скромним, уважним і ввічливим попервах до всіх, а потім більше до тих, від кого він залежить.

Зближується з такими, догоджає, уважно попереджує їх бажання. При нагоді пеститься до своїх учителів і підкреслює свою до них прив'язаність. Охоче говорить про добро, наголошує ходячі правила моралі, які завчив напам'ять. При цьому дивиться прямо в очі вчителеві, до якого звертається. Охоче видає себе за простодушну й відверто-добродушну дитину. Цей тип напочатку, звичайно, учиться добре, виконує все, що від нього вимагають. Але це тягнеться недовго. Скоро виявляється, що його не люблять товариші по клясі. Учитель, до якого цей тих підлещується, пояснює це каверзами товаришів. Поволі лицемірний тип усе більше відходить від кляси, але залишається любимцем учителя.

До нижчих, особливо до наймитів, ставиться з презирством, любить проявити важність навіть грубість. Понижуючи бідних, хвалиться своїм багатством, родовитістю, знайомством з вищими кругами, хоч би цього й не було. Отже погорда до нижчих і підлабузництво до вищих — це характерні риси лицемірного типу.

Пізніше добре ставлення до себе вчителів використовує, щоб під різними притоками уникати зайняття: то видумує хвороби, при чому навіть ніби сам жалкує, що не може ретельно виконувати завдань, чи пропускає години навчання. Наприклад, один із таких типів, щоб уникнути іспитів, за 2 місяці став заявляти своєму виховникові, що він кепсько бачить. Став натикатися на різні предмети, на людей, особливо при численних свідках. Нарешті заявив, що нічого не бачить. Учитель повідомив батьків, а ті, знаючи його краще, покарали його і тим зробили знову зрячим.

В школі іноді трапляються пропажі речей. Часто така пропажа знаходиться у цього типа. Він ніби не розрізняє свого від чужого, хоч своє добре береже. Коли щось потребує, то намагається дістати те тайкома, а не відкрито й чесно. Маючи на увазі тільки свою вигоду, він користується обманом і брехнею і то з самим невинним і відвертим виглядом, бо така постава прикриває його обман. В обмані й брехні ніколи не признається. Всіма засобами намагається оправдатись і, коли це не помагає, то гірко плаче й скаржиться на несправедливе й пристрасне ставлення до нього. Отже брехня є характерною рисою цього типа.

У всьому керується цей тип тільки особистою вигодою. Цілком байдужий до вимог і страждання других. "Бачачи страждання й муки, які сам спричинив другим, він може спокійно заснути й спати безтурботно, наче б то він тут ні при чому", підкреслює Лесгафт.

Він ні до кого й ні до чого не прив'язується й охоче змінює оточення, бо серед нових людей, які його ще не знають, знову використовує їх довірливість. Коли нові люди виявляться добрими, то він поводиться дуже самовпевнено: він усе знає, буде вчити навіть дорослих і буде їх використовувати для себе. Скоро може стати володарем і тираном для оточення, буде вимогливий і безсердечний. Ні скромности ні делікатности в нього нема. Він знає тільки свою вигоду й нею керується. В клясі його всі не люблять. Цю "жилу" чи "лисичку" переслідують усі. Наклеп, поговір, донос, брехня роблять з нього неможливого товариша й співмешканця. Коли такого виключити з школи за лінивство чи щось подібне, то він з'являється серед громадськости під виглядом смирного й жалісливого доброчинця або ж у вигляді ніби пострадавшого або святобожного, цих шкідливих паразитів громадськости, які все і всюди використовують тільки для себе, для своїх тваринних устремлінь і потреб. "На них цілком стверджується те загальне положення, що чим менше внутрішніх якостей, тим більше нахилу до зовнішнього блиску і, взагалі, зовнішніх проявів. Вони охоче наряжаються, щоб більше звернути на себе увагу зовнішнім виглядом . . . Так проходить усе їхнє життя, виключно тваринне й завжди шкідливе людській спільноті", каже Лесгафт.

Покарання й переслідування дитини-лицеміра зробить її загнаною й цілком байдужою. Виключити її з школи, значить позбавити її того, що для неї потрібно, бо тільки школа й добре товариство можуть дати умови для її виправлення.

Характерні ознаки лицеміра: брехня, незвичка глибше міркувати, захоплення зовнішністю предметів і явищ, хвалькуватість, хитрування, відсутність глибших почувань і розуміння правди, виключна турбота про особисті вигоди.

Виробляється лицемірний тип під упливом обману й брехні та лицемірства старших, що оточують дитину в родині.

Надто практичний напрямок домашнього життя, постійні дрібні розрахунки й стремління до наживи. Відсутність усякого піклування про дітей. Всяка брехня й лицемірство, яких вимагають від дітей. Відсутність умов, які викликають і розвивають увагу і збуджують її міркування над речами й явищами. Участь дітей у розрахунках і розвагах дорослих, як карти, пиятцтво тощо. Вимоги тільки зовнішньої пристойности (чемности) у висловах і розмовах з дорослими при загальній розбещеності всього оточення.

ЧЕСТОЛЮБНИЙ ТИП

Діти цього типу вже при першій появі в школі відрізняються своїм зовнішнім видом, підкресленням своєї власної гідности. Одягнуті чисто, дбайливо, вони просто упевнено глядять, спокійно приглядаючись до нового оточення. Уважно прислухаються до пояснень учителя, щоб чогось не пропустити. Серйозно зайняті навчанням і при нагоді охоче показують, що знають своє діло і що це їм легко дається. Тому рідко готуються при других, а більше всамотині, щоб потім показати себе при других. У них усе розраховано й приготовлено зарання. Коли до чогось не приготовані, то рішуче відмовляються від того. Беруться тільки за те, до чого приготовані.

Найбільше їх бажання — відзначитись і не бути звичайним, як усі. Всяку невдачу переживають тяжко; вона вбиває їх енергію, понижує працездатність. Але потім беруться за працю ще з більшим напруженням, намагаючись відзначитись перед товаришами. Похвала й нагорода справляють їм найбільше задоволення, і вони переможно позирають на всіх, ніби насолоджуючись їх слабістю й недолугістю. В суперечках не охоче погоджуються з другими й не легко відступають від свого. Завваг, а особливо доган не терплять і не забувають. Це їх сильно нервує. П. Лесгафт наводить такий приклад. Доросла вже дівчина могла гірко розплакатись, коли тільки їй сказати, що вона чогось не знає або не досить добре щось зробила. Коли ж завваги були зроблені різко й при других, то вона могла стати на все життя ворогом і не примиритись.

Образа або кара, особливо коли в них була хоч тінь несправедливости, можуть заставити дитину цього типу зовсім залишити діло і навіть дійти до самогубства. Мстить такий

тип, звичайно, пристрасно і радується невдачами других. Головне стремління його — відзначитись, бути першим у клясі й розпоряджатися другими.

Товариші спочатку ставляться до таких учнів добре, а пізніше, коли більше пізнають, віддаляються. В грах такі діти люблять командувати й бути старшими. Але їм бракує об'єктивности й справедливости. Вони пристрасні, особливо до своїх противників. Охоче займаються мистецтвом, музикою. Але їх цікавить не так саме мистецтво, як овації, якими нагороджують артистів. Одна 14-літня дівчина займалась музикою не тому, що любила її, а тому, що хотіла виступати на сцені. Вона любила бувати в опері й на концертах, сильно оплескувала артистів, уявляючи себе на їх місці. Вона була першою ученицею в клясі і з захопленням говорила про ті нагороди, які надіялась одержати при закінченні школи.

Такі діти рішучі. Їх ідеал — сила, могутність і влада. Вони хороші виконавці, з розвиненою пам'яттю, але ориґінальних думок не мають. Настирливо прямують до поставленої мети. Суперників не терплять і рішуче поборюють їх. Звичайних людей не цінять, але люблять використати їх для своїх цілей, щоб потім безжалісно забути. Люблять послуговуватись чужими думками (авторитетів) наче б то своїми. "Це хороший буржуа, — каже Лесгафт, — діючий з розрахунку: він живе для себе й свого задоволення і високо цінить свою діяльність. абстрактні ідеї його не цікавлять".

Характерні риси честолюбного типу: відсутність усього святого й ідеального, вузький егоїзм, безхарактерність, нахабство, грубість, розгул і дитяча безпорадність при всякому новому ділі, коли потрібно самостійно розбиратись і шукати виходу в складніших обставинах.

ДОБРОДУШНИЙ ТИП

Він тихий, спокійний, уважно придивляється до нового оточення. Не звертає уваги на свою зовнішність: може розставити ноги, наче б то для кращої опори, розкриє рот. напочатку мало рухливий. Не має зовнішньої спритности, не старається звернути на себе увагу других. Любить бути непомітним, лишатись збоку. Скоро зживається з своїми товаришами, особливо з тими, які чи то з причин бідности чи несимпа-

тичної зовнішности не користуються увагою інших. В розмовах він просто й одверто дивиться в очі, без жадної незручности. Коли ближче познайомиться з учителем чи виховником, сильно може прив'язатись до них, стає розмовним. Охоче розпитує й міркує про певні явища, а особливо про моральні стосунки між людьми.

У дитини цього типу часто спостерегаємо щиру віру й релігійність, що доходить іноді до екстази.

В клясі на початку буває навіть неуважний до пояснень учителя, бо багато нових вражінь ще ним неопанованих. Помалу він усе уважніше прислухається до слів учителя і, якщо вони приступні йому і відповідають його інтересам, він усе більше захоплюється працею в школі й розвиває свій процес мислення. Не відзначається сильно розвинутою пам'яттю, але засвоєне легко використовує на практиці, бо постійно міркує над фактами, які вивчає.

В суперечках не легко погоджується з іншою думкою, аж поки правильність її йому не доведуть.

Коли в чомусь завинить, то щиро признається. Ніколи не допустить, щоб хтось інший постраждав із-за нього. Обвинувачуваний несправедливо, він скоріше промовчить, але товариша не видасть. Завжди його люблять товариші. Захищає покривдженого й слабого і тим викликає на себе незадоволення начальства. Всяка несправедливість збуджує його так сильно, що він готовий вибухнути й дійти до крайностей у поступуванні. Не зживається з брехнею й насильством, в якій би формі не були. Прямий ворог лицемірів, одначе не переслідує їх, а тільки розкриває й відходить від них. Особисто із-за себе нікого не переслідує.

Добродушний тип — то є дуже добра й любляча дитина, завжди сильно прив'язана до матері чи до няньки та й до всіх, з ким виріс, і навіть до місця свого дитинства. Стосунки до других щирі й прості без показової ніжности.

Не має жадности, тим більше не має бажання присвоїти чи скористати чуже добро. Навпаки, завжди готовий поділитися й віддати ліпшу частину свого для других. Завжди готовий усім помогти без усяких для себе розрахунків. Гарно, щиро, по-людськи ставиться до нижчих і наймитів, шануючи в них гідність людини. Тому його завжди люблять і шанують.

Не любить бути без діла. Любить спостерегати життя рослин і тварин, як і все оточуюче життя. Все це дає йому матеріял до мислення над ним. Ласкавий і уважний до других, він уникає всього, що могло б викликати незадоволення, особливо тих, кого він любить. Старається виправити свою помилку щирим признанням, шукаючи причину в себе самому.

Шануючи гідність других, він так само вимагає шанування й його гідности. Коли обмежувати його свободу, переслідувати його погрозами, карами, примушувати завчати лекції, вимагати безумовного послуху "без разсужденій" — словом, підходити до нього по шаблону, то можна зробити з нього неспокійну, нервову дитину, яка буде вже стояти на межі до злісно-забитого типу і не буде підлягати ніяким заходам ні карам, буде підмічати всі помилки й слабості вчителя й висміювати їх перед товаришами в побільшеному вигляді, може рішитись на крайні випадки грубости. Дарунки, нагороди, відзнаки на нього не впливають. Він не надає їм значення, як і взагалі матеріяльним благам. Він скоріше поділиться своїм, ніж претендує на чуже. Він, взагалі, не підкупний і об'єктивно справедливий. Молоді люди цього типу не знають особистих вигод і зацікавлень. Разом з тим вони не бувають сліпим знаряддям в руках інших або їх слугами. Вони служать тільки виробленим ними принципам і ідеям, за які стоять і можуть пострадати. В цьому типі виразно проявляються правдиві людські якості. Більше енергії й настирливости в боротьбі з перешкодами повинна дати їм школа, щоб підготовити їх краще до життєвої боротьби. "Щире, просте, правдиве ставлення близької людини, слово й діло якої не розминаються і яка завжди готова допомогти і вказати правдивий напрямок, добре помагають розвиткові дітей цього типу", стверджує Лесгафт.

Легко зіпсувати таку дитину нерозумним поводженням і нерозважними вимогами до неї. Така дитина може бути добре дисциплінованою, але буде виконувати тільки справедливі вимоги, які вона усвідомлює. Вона не може бути автоматом і всіма силами своєї душі бореться проти автоматизму.

Лицемірний, честолюбний і добродушний — це три основні типи дітей, які розвиваються у відносній свободі виявлення своїх внутрішніх природжених нахилів. Цього не можна

сказати про три інші типи — м'яко-забитий, злісно-забитий і пригнічений. Вони формуються без наявности самостійної творчої роботи мислі, а під упливом гальмування тієї мислі або надмірною ласкою, або насильством або пригнічуючих умов життя.

М'ЯКО-ЗАБИТИЙ ТИП

Цей тип забитий не суворими вимогами й карами, не лозиною, а зовнішньою тваринною ласкою, яка забиває не менше лозини й має такі ж сумні наслідки.

В школі дитина цього типу сильно пригнічується своєю новою обстановою: не рішається сама ні пройти, ні встати, ні сісти. Дивиться, що роблять другі й дріб'язково наслідує їх. Примушена робити щось самостійно, виявляється неспритною, невмілою й плаксивою. При всяких трудношах плаче як 3-4 літня дитина з криком і завиванням. Коли звикне, то пристає до гурту, і нею керує лицемір або честолюбець ,а захищає добродушний. Такий тип завжди є під зверхністю когось із товаришів, і його поступовання залежить від них. Тому він або м'який, слухняний, або, навпаки, вимогливий, незадоволений, непокірний. Самостійного поступовання немає. Він сліпий виконавець чужих вимог і настанов. Без спротиву виконує всі зовнішні приписи, але при цьому позіхає і дивиться вбік. Іноді говорить неправду і стоїть на тому просто через те, що не в стані усвідомити й змінити прийняту поставу. До своїх шкільних занять ставиться без зацікавлень, виконуючи те, що вимагають. Легко признається до вини і так само легко зраджує товаришів. Він не надійний товариш. Зраджує товаришів не з наміром вислужитись і не з особистої користи, а просто тому, що питають. Холодний і рівнодушний він нікого не любить, а тільки причіплюється до когонебудь, як дома до матері чи няньки. Найбільше нещастя такого типу — це коли його полишають на себе, на власні сили, коли нема сторонньої помочі. Всі невдачі, перешкоди заганяють його в безвихідь. Без сторонньої допомоги не справиться з ними. Він боязкий і не переносить болів, фізичних страждань. "При зайняттях, — зазначає Лесгафт, — скоро становиться самовпевненим, думаючи, що він усе знає, принаймні ті науки, що вивчає у школі. Що сьогодні він вивчив, те завтра готовий викладати дру-

гим, наслідуючи своїх учителів. Спостережливости мало". Егоїстично дбає тільки про свої потреби і не враховує потреб інших. Недосвідчений, незнайомий з життям, непідготовлений до самостійної діяльности, він все ж таки задоволений з себе й своїм життям, якщо йому не приходиться турбуватись за своє життя й терпіти невигоди. Може бути добрим виконавцем і працьовитим, але чисто механічно, не захоплюючись своєю працею. Щирости, прив'язаности, любови в нього нема: тільки егоїзм і повне самовдоволення. Люди цього типу самовдоволені і самовпевнені, готові взятися за всяке діло, яке вони обов'язково зіпсують, пошкодять. Коли вони при владі, відзначаються наївною важністю й пихою щодо своїх підлеглих і лякливістю й підлесливістю перед своїм начальством.

Виробляється цей тип тоді, коли всяка діяльність дитини попереджується, коли все для неї готове і їй непотрібно ні думати ні щось робити й самостійно розпоряджатись своїм часом і поступованням. Честолюбна й подразнена мати, яка не терпить жадних суперечок, але бажає похвалитись своїми дітьми, намагається ласками й догодами їх бажанням зробити їх "умніками" й слухняними і, таким чином, сприяє розвиткові м'яко-забитого типа.

Те ж саме буває при постійних вимогах від дитини зовнішніх приписів, а також при попередженні всіх її потреб і бажань. "Гірше суворих кар, гірше лозини убивають ці безглузді пестощі, особливо, коли при цьому дитину оточують пишнотою й розкошами, з дитинства дають сильні враження на забавах, концертах, у театрах. При цьому постійно задовольняють усі її потреби, попереджуючи бажання".

В той же час її обмежують (в'яжуть) постійним нагадуванням: не пустуй, так чемні діти не роблять; не приставай з своїм міркуванням; не міркуй, а роби те, що кажуть. Все це без якихось пояснень, а шляхом нагадувань і втовкмачень, але без покарань. Отож,тут є цілком зовнішнє, байдуже ставлення до дитини, задоволення переважно тільки рослинних і тваринних її потреб і увага до неї тільки зовнішніми ласками при відсутності умов, збуджуючих до розумової діяльности. Наслідком буде: брак спостережливости, брак досвіду життєвого, самостійности, ініціятиви. "Запобігливе задоволення всіх потреб.

— каже Лесгафт, — сприяє розвиткові й ступневому посиленню почувань. Напр, посилене годівля посилює почування, супровідні насиценню . . . Характер людини розвивається із відношення волевих проявів до почувань. Коли ці прояви не розвинуті, то людина буде слабого характеру. Вона не в стані буде справитись з своїми почуваннями й потребами і при появі їх буде так довго тривожитись, турбуватись, поки не задоволить їх. Звідси безхарактерність і нестійкість осіб цього типу. А тому, що умови для розвитку фізичного й морального характеру цілком однакові, то разом з цим виясняються й причини тієї легкодушности, боязливості, які спостерегаємо у цих осіб. Це не тільки в дітей, а й у дорослих". (Сторінка 99).

У дитини, яка рано була під упливом сильних вражінь, яку зарано привчали до бенкетів, обідів, танців, концертів і т. д., яку оточували розкішшю, привчали до строкатих нарядів і зовнішнього блиску, — вразливість такої дитини саме тому притупилась і вона завжди відрізняється в'ялістю і апатією, із яких її можна вивести тільки все сильнішими подразненнями. Так убивають душу дитини, перетвоюючи її на бездушну ляльку.

ЗЛІСНО-ЗАБИТИЙ ТИП

Відзначається завзятою мовчазністю, ніяковістю, сором-ливим виглядом. Іноді вибухають у нього різкі безцільні рухи. Викликати таку дитину на розмову трудно. Замість відповіді може пирснути, зробити грубий рух. Ніколи не дивиться м'яко й ласкаво, все більш збоку або раптом щипне чи штовхне. До зайнять байдужий, виконуючи тільки необхідне. До оточення, особливо дорослих, ставиться з підозрінням і на всі їх ласки і пестощі відповідає різким, відштовхуючим рухом і навіть втечею. До переслідувань і покарань ставиться з удаваним індиферентизмом. На дрібні образи чи неувагу легко ображається, а іноді грубо й недоречно говорить зухвалості. Товариство цінить. Сходиться скоріше з однородним типом більше для взаємного захисту, ніж для дружби. Свого товариша ніколи не видає, навіть жорстокі кари не примусять до цього. Витримує сильні покарання з дивною стійкістю й терпінням. Така дитина часто бере під свою охорону якусь тварину, яку доглядає якнайкраще.

Коли таку дитину переслідують ,вона робиться особливо рухливою і часто вибирає дикі розваги, які характерні тим, що вона мучить, нищить тварин, робить людям, особливо своїм учителям, різні неприємності, образи, а то й фізичну шкоду. Рве ноги й крила комах, давить дрібних тваринок, вішає котів, собак тощо і чим сильніше страждають потерпілі, тим, ніби, більше задоволення має цей тип. При строгості, заборонах, при самовільній відмові в самому необхідному, дитина починає добиватись усього тайком, присвоюючи собі все, що не дуже пильнується, не зупиняючись перед перешкодами. Не признається у проступках, твердо заперечуючи їх. Може взяти й цінні речі, але для того, щоб їх знищити й кинути . . . Всі гри й розваги пов'язані обов'язково з сильними сприйняттями. Слабість, м'якість, ніжність у поводженні викликають різкі рухи, відштовхують її.

Всяке видовисько з сильними враженнями: бистрий біг, цькування тварин і людей, бійка — все це цікавить її й розважає. І пізніше такі діти уже в юнацькому віці бувають падкі на сильні враження: багато поживи, кріпкі напої, штучні або натуральні статеві жирування, шумні оргії, бійки. Все це відбувається галасливо, гидко. Так у хлопців і в дівчат. Ось у такий спосіб мститься жива душа людини за те, що забили, понівечили її природній здоровий розвиток.

Іноді у такої дитини бувають і добрі потягнення, і вона може поставитись м'яко з запобіганням до другого, особливо, коли цього переслідують і ображають. Релігійність такої дитини більше обрядова, зовнішня. В школі завчає пам'яттю, не вдумуючись у значення того, що вчить. Поволі робиться боязкою й замикається у свій внутрішній світ. Взагалі — підозрілість, різкість, незграбність у поводженні, замкнутість, стримана реакція на зовнішні враження, прояви дрібного самолюбства і різка податливість на зміну апатії — ось ті характерні риси молодих людей злісно-забитого типу.

Злісно-забитий тип виробляється, коли ображають дитячу особистість, понижують її перед другими, особливо перед чужими й нелюбими особами. Також сприяє: строгий розподіл часу дитини з обов'язковим зайняттям і неможливістю розпоряджатися самостійно своїми грами й розвагами, суворі по-

стійні вимоги за всякі порушення положених правил і порядків і при відсутності любови й доброго ставлення до дитини. Зовнішніми силуваними мірами, повним обмеженням усякої самостійности і настирливим спротивом усякому міркуванню перешкоджають, звичайно, розвиткові всіх кращих, дійсно людських чеснот. "Розумна мати, — каже автор, — завжди зуміє вчасно промовчати й непомітити що неважливе, другорядне. Сила теплого, люблячого слова так велика, що з нею не може зрівнятись жодна кара . . . Караючи лозиною, подразнюють область багату сосудами й нервами, які виходять із тих же стовбурів, від яких ідуть сосуди й нерви суміжних статевих органів. Це викликає побільшений приплив крови до них і передчасно збуджує їх".

"В школі повинна бути не зовнішня дисципліна під страхом покарання, а необлідно розвинути й прищепити дітям моральну дисципліну, уміння володіти й керувати собою й підкоряти свої чини (поступки) розумній волі. Покарання повинні бути виключені зі школи. Це хірургічні прийоми, яким не місце в нормальній школі. Фізичні покарання обов'язково обмежують і понижують розумову діяльність дитини. Думка, що дитину потрібно постійно спонукувати й примушувати до зайнять, цілком невірна. Навпаки, краще, щоб вона сама шукала собі зайняття, обов'язково сама розподіляла їх і розпоряджалась своїм вільним часом".

При невиконанні обіцянок дитині в неї народжується підозріливість, а це веде до недовір'я, заперечення всього доброго, правдивого і до злого насміху над усім, що наближається до морального ідеалу.

Щоб виправити злісно-забитий тип, треба знати, що ніжність і ласка при таких умовах не допускаються. Більш вірний спосіб — справедливе, уважне просте ставлення до нього. При цьому дитині поволі надається більше самостійности й свободи. Якщо на початку й будуть зриви, то при послідовному збудженні до розумової роботи ці явища зникнуть скоріше, ніж при інших умовах. В жодному разі не можна діяти пестливими словами й зовнішньою ласкою. Вони можуть викликати підозріння й недовір'я.

Є одна риса в дітей злісно-забитого типу. Це їх ніжне й надто добре, любовне ставлення до дітей, упосліджених при-

родою (з якоюсь вадою) або ж загнаних, переслідуваних. Він бере їх під свій захист, останнім ділиться. Так само ж ставиться й до тварин, загально переслідуваних, гнаних. Все віддає для них. Все це говорить за те, як тяжко він переживає сам особисті свої болі і тому розуміє біль других. Це викликає в нього жалісливість, співчуття й бажання компенсувати несправедливість. Це свідчить, наскільки він дорожить признанням його особистости, його гідности і як цінить страждання других. "Любов, заснована на ідеї правди, підносить людину й примушує її шанувати її ж, людину. Без цього немислимий розвиток справді людських чеснот і гідности. Тому найважніше при вихованні щира, невдавана й глибока любов", стверджує Лесгафт.

ПРИГНІЧЕНИЙ ТИП

З'являється в школі, звичайно, блідим, слабим і відзначається тихим і смирним виглядом. Лице серйозне, дбайливе, наче б то він постійно шукає працю або займається нею. Відмінний він своєю помітною скромністю, яка і є його характерною ознакою. Він дуже працьовитий. Постійно чимсь зайнятий і скупчений над своїм ділом. Любить усамотнюватись, шукає собі спокійний куток для якоїсь праці. Не вилазить наперед, а все лишається ззаду, в останніх рядах і уважно слідкує за всім, що робиться в клясі. В грах і забавах, звичайно, не приймає участи. Скромно виявляє свою радість, як також тихо переживає своє горе. Всяка похвала й відзнака його стісняють і примушують ховатись.

В розмовах навіть з чужими завжди прямо й просто дивиться в очі. Відзначається великою щирістю й відвертістю. Скрізь бачить свої хиби й неуміння і в невдачах обвинувачує перше себе. Ласки не виносить і втікає від неї. Прикрас теж не любить. Себе не жалує: не зупиняється перед перешкодами, якщо тільки можна перебороти їх працею. Витривалість і настирливість його великі. Нестатки, злидні, страждання ніколи не спинять його, бо він може обмежити свої потреби до крайніх меж.

До товаришів і оточення ставиться м'яко й невимогливо, захищає їх перед другими. Він надійний товариш і нікого не видає, хоч би прийшлось самому постраждати. Від образи мовч-

ки відійде. Гаряче співчуває страждущим і ображеним і готовий усім допомагати їм. Уважний до своїх зайнять і завжди виконує всі завдання. Діти цього типу щиро й глибоко релігійні. Розуміння добра і зла основані на глибокій вірі. Ніколи не жалується на свої потреби й нестатки. Болі й страждання переносить стійко, не виказуючи їх ні скаргою ні якимись рухами. Витривалість його фізичних страждань така велика, як його скромність. Егоїстичних проявів у нього не існує. Завжди м'яко й уважно ставиться до других, ніколи не понижуючись перед ними, але ніколи й не ображаючи їх, скоріше сам уникає обідчика. З вдячністю приймає всяку прислугу й намагається віддячитись за неї з надвишкою. Скромність, працьовитість і стійкість його в своїх рішеннях являються характерними рисами. Особиста вигода чи матеріяльний розрахунок відсутні в його чинах і поступках. Відзначається правдивим і суворим виконанням своїх обов'язків, а також простим, відвертим і щирим ставленням до других. Взагалі недоцінює своєї праці, а іноді має її за ніщо. З трудом і не скоро зблизиться, потоваришує, але в дружбі вірний і стійкий. Правдивість не позволяє йому бути рабом других і виконувати їх неморальні вимоги, бо він твердий і непідкупний у справах моралі.

Розвивається такий тип у бідних родинах під впливом добрих, люблячих батьків, які намагаються все дати дитині, але терплять постійні нестатки. Від них дитина навчається терпеливо зносити біду і всю надію покладати на працю. Від люблячих батьків дитина не чує скарги на свою біду, тому й сама привчається терпеливо все зносити. В цьому випадку нема якихось ображаючих гідність дитини потягнень батьків. Дитина бачить якусь рокову приреченість, якій і підкоряється.

У дитини пригніченого типу нема власного дитинства, цебто вона позбавлена властивих дитинству переживань і зацікавлень, відповідних віковим особливостям. Злидні в родині позбавили її дитячої радости й зразу постаріли її, примушуючи до обов'язкової праці. Тільки щира любов і жертвеність батьків розвинули в ній глибокий альтруїзм. Без цього з неї вийшов би "забитий" тип.

ЩО ПОРОДЖУЄ ТИПИ ДІТЕЙ

Характер людини — то є прояви волі її до почувань, цебто здатність людини панувати над своїми почуваннями. З ранніх років дитина привчається підкорятись необхідності, стримувати й обмежувати свої бажання й потреби. Навчається переносити голод і спрагу і задовольняти їх економно і т. д. Отже, дитина привчається володіти своїми чуттями, зв'язаними з вимогами щоденного життя і не допускати їх розвитку (побільшення). Потім таким же чином дитина діє й відносно психічних проявів. Це загальне явище, загальний закон, по якому людина попервах привчається ставитись певним робом до всяких безпосередніх подразнень, а потім також ставиться до відповідних психічних проявів. Тому такі діти мають розвинену волю. Тип дитини знаходиться в прямій залежності від її ступня розумового й морального розвитку. Це є головна думка, яка покладена в основу всіх наведених спостережень і їх теоретичних пояснень.

Великою заслугою П. Лесгафта в педагогічній науці є те, що він правильно й дотепно визначив основні типи дітей. Слід одначе мати на увазі, що в чистому вигляді ці типи бувають рідко. Частіше можна спостерігати помішання їх у окремих дітей. Скажемо, в одній і тій же дитині (чи навіть і дорослому) можна помітити елементи лицемірного й честолюбного типів або добродушного ще з якимось. Але в кожному випадкові буде перевага якогось одного типу.

Признаючи заслугу Лесгафта в характеристиці типів, все ж не можна беззастережно погодитись з ним у способі витворення тих типів. Він твердить, що такі чи такі типи утворюються виключно під упливом родинного оточення, в першу чергу матері. Цебто він зовсім іґнорує чинник спадковости. В часи Лесгафта наука спадковости не була так розроблена, як тепер. Тим і можна пояснити, що Лесгафт зіґнорував оцей другий чинник при формуванні особистости людини. Ще донедавна були суперечливі погляди щодо цього. Одні, т. зв., нацивісти надавали виключного значення природженим нахилам і устремлінням дитини. Другі, т. зв. емпіристи, іґноруючи спадковість, приписували виключну силу впливам оточення. Сучасна наука стоїть твердо на ґрунті взаємодії оцих двох фор-

муючих чинників: успадкованих нахилів і впливів суспільного оточення, будь то родина (в першу чергу) чи інша суспільна клітина. Сучасний німецький психолог В. Штерн, враховуючи арґументи обох напрямків, каже, що "виховання дитини є наслідок взаємодії природніх нахилів і зовнішніх впливів, які обумовлюють розвиток дитини". (Психологія раннього дитинства). Також наш педагог Ушинський, покликаючись на фізіолога Люїса, каже: "Як би це не було трудно пояснити, але нема більш безсумнівного як те, що привички, твердо усталені, можуть бути передані спадково, як і всяка нормальна схильність . . . Тільки спадковістю нервових привичок можна уяснити собі спадковість людських характерів . . . Спадкова передача властивостей і нахилів може відбуватись не інакше, як через успадкування дітьми нервової системи батьків з багатьма успадкованими й набутими через привички нахилами". (Пед. антр. XIV).

Наша письменниця Галина Журба недавно зробила цінний вклад в нашу літературу своєю працею "Далекий світ". Ця праця цінна якраз удалою характеристикою дітей у родині, з якої походить сама Авторка. Всі діти (Оленка, Устина, Ївга, Сташко) відмінної вдачі, хоч ставлення батьків до них було однакове, рівне. Очевидно, тільки впливами спадковости, схрещування цих впливів як з боку батька і його роду, так само й матері та її роду в окремих дітях можна пояснити відмінність дитячої вдачі у цій родині. Сама Авторка це підкреслює: "Усі ми, крім лагідної миролюбної Ївги, були чмелені достоту, як батько. Спалахували й скипали в одну мить та билися залюбки й страшно. Одна Ївга не любила битись. Лагідь та гуманність переважали в ній над войовничістю. Ми — нащадки гайдамаків, вона благочестивих скитників ,що жили по лісах і приручали звірів, птахів". (Стор. 243-244).

ОДНОЗГІДНІСТЬ БАТЬКІВ У СПРАВІ ВИХОВАННЯ

Серйозний підхід до справи одруження молодих людей вимагає насамперед розуміння того, що вони одружуються для продовження роду, щоб мати дітей і їх добре виховати. Як видно з вищесказаного, не легка то справа. Але тут слід підкреслити ще один момент, який залежить від особливости вдачі батьків, від здатности їх до взаємного порозуміння що-

до виховання своїх дітей. Коли таке порозуміння є, коли вони не заперечують одне одного і взагалі, коли в родині панує згода, атмосфера щирої любови й взаємошанування, тоді добре виховання дітей можна вважати забезпеченим. І навпаки, коли вимоги батьків суперечливі, одне дозволяє те, що друге забороняє, тоді в поступованні дитини бракує певного ладу. Вона буде робити те, що їй подобається раз так, раз інакше. Це веде до розчахнення душевного ,не до вироблення, а послаблення характеру. В поведінці своїй вона буде керуватись хвилинним настроєм, а не моральними засадами, які повинні в родині прищепити батьки своєю однозгідністю. Слід пам'ятати, що душевні органи (нерви) дитини особливо чуйні й ніжні і легко можуть бути пошкоджені надсильними враженнями й переживаннями. Душевні вади уже в дорослому віці (різного роду неврози) часто можуть мати причиною переживання в ранньому дитинстві.

Шотландський педагог Джемс Кеппі каже: "Нервова система, центром якої являється мозок, коли занадто її збуджувати в дитинстві, залишається назавжди подразнено-діяльною і разом з тим слабою: вона починає володіти всім організмом, а сама лишається поза контролем. Ось чому надзвичайно важно як для тілесного здоров'я, так і для харектеру дітей, охороняти їх у ранні літа від усяких сильних страстей як у зайняттях, так і в грах". (Основи вихов. в громадських школах).

Згадуваний уже Ф. Шнайдер рекомендує у всьому поміркованість. Все, що "забагато", шкодить дітям: забагато годувати, одягати, забагато турбуватись, навіть забагато гратись і то може шкодити. Черезчур хвалити чи навпаки — докоряти, навіть забагато любити, бо така любов часто веде до розбещености.

У ставленні батьків до дітей може бути дві крайності: або завелика суворість, застрашування дитини (це здебільшого батько), або ж потурання усім забаганкам і примхам дитини (це здебільшого мати). Обидві крайності шкідливі. Перша вбиває індивідуальну особистість дитини, не дає змоги розвинутись і виявитись у повній мірі її душевним силам. Я знаю одного 3-річного хлопчика. Похоже, що дитина багато обдарована. Його все цікавить, він спостережливий і, звичайно, хоче все знати. Цікавість усе знати й самому перевірити така силь-

на, що, не дивлячись на заборони старших, він намагається робити своє. А старшим (батькам) здається, що дитина ніби намірено виявляє непослух. Батько занадто суворий до нього, застрашує його окриками й усією своєю поставою. Він, очевидно, не усвідомлює того, яке сильне враження його грізна постава може мати на дитину. Бажаючи прищепити послух дитині, він, певно, стремить до того, щоб зробити з неї вимуштрувану ляльку, без власної свідомости й волі. Це дуже шкідливо, бо в дорослому віці з такої дитини вийде безпомічна, безпорадна людина, не підготована до життя. Послух треба розвивати в дитині, але не сліпий, а свідомий. Вимагаючи послуху, слід усвідомлювати її, чому це вона повинна так робити. Треба пам'ятати, що дитина робить промахи, щось недоцільне чи зле не тому, що вона хоче цього намірено, а тому, що вона не знає, чи то зле чи добре. Своїми недолугими силами вона хоче пізнати оточуючий світ, і завдання старших допомогти їй у цьому, але не заборонами й карами, а розумною порадою й усвідомленням.

Не менше шкідлива є й друга крайність — потурання всім забаганкам дитини. Це буває в матерів, опанованих сліпою любов'ю, особливо до дітей-одинаків. Сліпа любов не заглядає в майбутнє. Що буде з такою розбещеною дитиною потім, вона не думає, дбає тільки, щоб зараз дитині було добре, щоб вона була повсякчас задоволена. Найменше невдоволення дитини її турбує й вона задовольняє його.

Як це впливає на душу дитини? Перш за все вона привчається до того, що життя є легке, їй самій не треба турбуватись, все те для неї хтось повинен приготовити, дати. Отже тут нема умов, при яких дитина зміцнювала б свою волю, привчалась поборювати різні перешкоди, виробляла свій характер. Натомісць прищеплюється розбещеність, послаблюється воля і виростає людина, нездатна до життя.

У педагогічній літературі наводиться такий факт із щоденника 15-літнього хлопця. Він пише: "Сьогодні я щипатиму у матері голі руки, але на таких місцях, щоб синяків не було видно, під рукавами, потім поріжу їй ножицями сукню, а потім плюну їй в лице". Автор тієї праці додає: "Така ненормальна установка до матері цілком випливає з неприпустимо випещеного виховання, яким дитина була оточена в ранньому ди-

тинстві. Непристосованість до життя, постійні сутички з сусідами, неможливість власними силами відстояти себе в більш складних обставинах, — усе це призвело до того, що цей підліток усі свої невдачі і внутрішню незадоволеність почав виявляти в аґресивності до матері".

На перешкоді до однозгідности батьків часто буває скрайній індивідуалізм, бажання поставити за всяку ціну на своєму. В справах виховних треба рахуватись і керуватись тільки вимогами педагогічної науки, а не згубними амбіціями чи то батька чи матері. В умовах нашого нового поселення існує одна неґативна риса, яка поширюється і між нашими людьми і яка згубно впливає на родинне життя, а це значить і на виховання дітей. Це є послаблення або й невизнавання авторитету голови родини. Наслідком цього є деморалізація і злочинність серед дітей. Ось до такого висновку приходить суддя Найвищого Кримінального Суду в Брукліні С. Лейбовіц. Шукаючи відповіді на питання, де є причина й джерело молодечої злочинности, він об'їхав низку країн світу, вивчаючи всі подробиці проблеми, яка його глибоко непокоїла. І він дає відповідь, що може здивувати не одного батька й не одну матір. Висновки його такі: 1) в тих країнах, де батько є головою родини, проблема молодечої злочинности майже не існує; 2) в тих країнах, де мати увесь час "переголосовує" батька і підриває його авторитет рішенням, які випливають з серця, а не з розуму, молодеча злочинність найбільше поширена. Він категорично стверджує, що недуга молоді має своє джерело в родинній фальшивій побудові.

Покарання дітей

В природі людського духа заложені протилежні гони: з одного боку людина стремить до творчої праці для добра, щось будує, а з другого боку збудоване руйнує. Прикладів такої будуючої й одноразово руйнуючої праці ми бачимо багато хоч би й у житті нашого суспільства. Тож оці самі гони (інстинкти) є і в дитячих душах. Різниця між дорослими й дітьми та, що перші можуть усвідомлювати те, що вони роблять, дітям же такої свідомости бракує. Однаково спокійно можуть робити і добре і зле під упливом отих внутрішніх гонів. Коли своєчасно не привчити дитину стримуватись від свавільного

неґативного поступовання, то і в дорослому віці вона буде те робити і то в більшій мірі. До цього буде спонукати її розвинутий нічим не стримуваний деструктивний гін. Суть виховання полягає у прищепленні людині добрих, позитивних привичок. Привичка, кажуть, друга природа в людині. Сила привичок така велика, що людина кориться їм помимо волі й свідомости. Отже, щоб поборювати в дитині природжені руїнницькі нахили, слід протиставити їм привички моральних вимог. Вони й будуть заборолом проти злих нахилів.

Влучно про це говорить німецький пастор Зедергольм. "Зусилля, - каже він, - які робить дитина, щоб перемогти власну волю й підпорядкуватись чужій, розвиває її моральну силу. Якщо не дозволити дитині розвивати тілесні сили, бігаючи, скакаючи й граючись, то тіло її буде кволе й незграбне. Так само, коли не давати дитині боротися проти власної волі (цебто руїнницьких потягнень) і підпорядковувати її вищій, то вона навіки лишиться кволим, жалюгідним створінням, моральним нулем. Цим одним (боротьбою проти власних примх і пристрастей) збуджується в душі її перші прояви моралі, перша моральна перемога і тільки з цього, власне, і починається властиве життя людини як людини. А шляхом таких безперервних вправ у боротьбі сили її волі зміцняться так, що вона пізніше, коли виховання її буде закінчено, буде в стані підкорятись своїй волі і виконувати все, що розум і совість будуть вимагати. Дитина, яка не приучена до такої боротьби, а привикла позволяти собі все, на що штовхають її примхи й пристрасті, неодмінно залишається в'ялим і нижчим сотворінням". (Домашнє й громадське виховання).

Коли привчити дитину до особистої гіґієни, молитись Богові рано й вечором, чемно ставитись до батьків і до інших і т. д., то в дорослому віці це будуть її незмінні п р а в и л а . Коли б вона не дотримала тих правил, то вони будуть її мулити, аж поки вона їх не виконає.

Але як прищепити дитині оті моральні вимоги? Спочатку дитина робить щось недозволене, не розуміючи того. І тому боротьба з тим починається з усвідомлення. Мати чи особа, що доглядає її, крок за кроком пояснює дитині, що можна робити, а чого не слід. Але треба мати на увазі, що хоч дитина й усвідомить, а все ж у неї будуть зриви й вона часом буде

робити недозволене. Тому треба мати терпеливість і розуміння дитячої душі, діяння отого руїнницького гону. Добре привчати дітей, щоб вони перше, ніж щось зробити, подумали, чи можна те робити, чи ні. Привчати до цього поволі.

Але може бути й таке, що дитина добре свідома того, що робить щось недозволене чи заборонене ,а все ж таки робить. Це може бути або прояви упертости або ж сваволля, слабої волі, не підпорядкованої свідомості. І ось в таких випадках виринає питання про покарання дітей. Коли у нас говорять про покарання, то розуміють під цим, здебільшого, фізичне покарання, биттям. Між тим таке покарання є найвищий, найгрубший ступінь кари, який у культурних родинах і країнах майже не вживається. До того є цілий ряд інших кар, які визнаються педагогічною наукою і яких цілком вистачає, щоб направити неґативне поступовання дитини. До таких кар належать: а) суворий погляд, б) догана спочатку наодинці, а потім у присутності інших, в) ізоляція в окремій кімнаті, г) позбавлення прихильности й ласки на якийсь час, ґ) ставлення в кут і, нарешті, д) фізичне покарання.

ЗНАЧЕННЯ КАРИ

В чому полягає значення кари і як вона повинна вплинути на дитину, щоб була виховуючою?

Покарана дитина повинна, перш усього, усвідомити, що вона зробила щось негарне, недозволене. Потім кара повинна викликати в неї чуття розкаяння за зроблений проступок і рішення більше того не робити. Із того, що було сказано перед цим, ми знаємо, що дитина так відразу не виправиться. Ще будуть зриви і знов покаяння, аж поки оце чуття не візьме гору над руїнницькими нахилами. Отож потрібна терпеливість виховників.

Чому ми в наших життєвих буднях поминаємо інші види покарань, а зразу беремось дитину бити? Коли дитина, не дивлячись на усвідомлення її, ще й ще робить щось недозволене, то це викликає злість у батьків (виховників). Оця злість і виливається у фізичне покарання дитини. Це є помста за причинену злість. Опановані злістю, ми тим легше мстимо, що свідомі безпомічности й слабосилости дитини, нездатної на опір.

Разом з цим кара биттям вселяє в дитину страх. Можливо, що цей страх надалі буде стримувати дитину від подібних проступків. Але, чи виховає він, цебто чи виростить в дитині внутрішнє моральне переконання доброго поступовання. Це є дуже сумнівно, бо страх є зовнішнім ґвалтовним побудником, а моральне переконання є внутрішній процес дозрівання шляхетних божеських заложень у душі дитини. Російський педагог Пірогов каже, що биттям можна виправити дитину слабодуху, яку й без таких ґвалтовних засобів можна виховати. У дітей же більше обдарованих, з природженим чуттям гідности й волі така кара збудить затаєну злість, ворожнечу, а потім викличе потяг до обману, хитрування, притворства.

Кара лозиною сприймається не тільки як фізичний біль, а ще в більшій мірі як образа чести й гідности людської. І діти це відчувають. Чуття сорому й пониження пригнічує ще довго, як біль уже минув. Тому то більшість педагогів рішуче виступають проти фізичного покарання. Честь і особиста гідність є найбільшою цінністю нормальної людини. Виховання повинно зміцнювати ці духовні скарби, а не глушити їх биттям. Сучасний німецький педагог Ф. Шнайдер стверджує, що фізичне покарання може збудити такі душевні явища, які є дуже небезпечні для розвитку особистости д и т и н и . "Досвід стверджує, — каже він, — що діти, яких б'ють, мають забите або послаблене чуття чести. Тому слід удалити його (биття) з родини й школи".

Особливо шкодить воно дітям нервозним. Щодо цих, то він прямо забороняє вживати фізичні міри. (Вступ до наукової педагогіки. Стр. 205).

Відомий німецький психолог Вільям Штерн, виховуючи своїх дітей, запровадив самопокарання. Одного разу він сказав своїй дівчинці 4-х років: "Мама не хоче тебе бити. Дай сама собі шльопанця!" Дівчинці це сподобалось і кожний раз після якогось проступку вона говорила: "Я сама себе виб'ю". Те ж було і з меншим братиком. В. Штерн зазначає до цього, що свідомість якогось проступку чи нечемного поводження пригнічує дитину, і вона сама прагне якось викупити свою вину, щоб зняти пригнічуюче чуття. Він рекомендує самопокарання як добрий виховний засіб. Воно розвиває чуття відповідальности за свої вчинки і зміцнює самодисципліну.

КАМІКСИ І ТЕЛЕВІЗІЯ

Це є новинка, якої ми не мали в себе дома. Тому багато новоприбулих наших людей не знають, як вони впливають на їх дітей. А що вони дуже поширені серед американських дітей, то чому ж, думають багато батьків, і нашим дітям не користуватись тим же! Багато наших батьків приймають це як факт і йдуть сліпо за модою нового оточення. Тим більше, що воно дає бажаний спокій батькам. Повертаються батьки з фабричної праці, зморені, хочеться спокійно відпочити. І коли діти тихенько собі сидять і щось читають чи дивляться в телевізію, — то й добре. Можна й собі відпочити чи почитати газету. Між тим, батькам і не в голові, що невинні душі їх дітей отруюються поволі й непомітно і для них і для дітей. Ця отрута переливається в їх душі з каміксів і почасти з телевізій. В чому ж полягає ця отрута?

Недавно американський лікар-психіятр, д-р Фредерик Вертгем, написав книжку під назвою "Згіршування невинних". Говорить він тут про камікси і їх шкідливі впливи на дітей. Про що пишуть у цих каміксах? Змістом їх є різного роду злочини, проступки, як насильства, грабежі, вбивства, обман, перемога грубої фізичної сили, а також сексуальні всякого роду ненормальності. Д-р Вертгем стверджує, що "існує очевидний зв'язок між читанням про злочини і доконуванням самих злочинів серед малолітніх". Він зве камікси "школою злочинів" і на підставі поліційних протоколів стверджує, що молоді злочинці поступають так, як вони то вичитали в каміксах.

Для старших дітей (10-14 рр.) видються спеціяльні "любовні камікси", які передчасно збуджують статевий гін у юнаків і юначок, спотворюють цей природній гін людини, штовхають на передчасне статеве життя, деморалізують їх, ширять розпусту. Чим пояснити такий руїнницький вплив каміксів?

Як уже було сказано, в душі дитячій заложені насіння добра і зла, божеські й сатанинські. Перші є основою християнської моралі, і виховання дитини на цій моралі робить її справжньою людиною, підносить її до Бога. Натомісць низькі руїнницькі інстинкти понижують її до тваринного стану. Коли душа дитини наповнюється враіннями й образами грабежу, насильства, обману, вбивства і тому подібних злочинів, то во-

на й буде переживати й думати тільки про це й сама буде робити те саме. Отже можна таким чином із людської дитини зробити хижу тварину. Все високе, Божеське для неї буде чуже і в пізніші літа вже не прищеплюється. Це є властивість душі людської, особливо дитячої й юнацької, захоплюватись усім сильним, надзвичайним. Прояви чогось надзвичайного особливо сильно вражають її. Знаючи це, слід давати дітям (юнакам) приклади й образи героїчних чинів, спрямованих на добро людям, на службу їм, а не на зло, не на руїну життя. Ось такими світлими образами слід наповнювати серце дитини. "Раз добром налите серце ввік не прохолоне". Виховання на християнській моралі єдине буде в силі протиставитись злим впливам каміксів. Тоді душа буде загартована проти всього злого, що є в житті. Між іншим, треба сказати, що камікси в Европі скрізь засуджені й заборонені. Тому рекомендуємо й нашим батькам забороняти своїм дітям читати їх.

Дещо інше можна сказати про телевізію. Впливи її на дітей можуть бути або такими ж шкідливими, як і каміксів, або ж корисними. Це залежить від тих програм, які подаються. Коли ці програми змістом своїм нагадують камікси, то вплив їх буде такий же неґативний, руїнницький. Навіть більше, бо телевізія дає зорові й слухові образи і діяння їх на дитячу уяву куди сильніше, ніж діяння каміксів.

Але в телевізії часом подаються програми й цілком іншого змісту, позитивного. Такими, наприклад, є фільми з життя природи чи то рослинного чи тваринного світу. Такі фільми корисні і їх слід рекомендувати дітям. Отож батьки повинні наперед ознайомитись з телевізійними програмами і визначити, що дітям можна, а чого не слід показувати.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

До цього часу була мова про виховання дітей як дітей взагалі, без огляду на їх національну приналежність. Але людство, як і все в природі, ділиться на певні національні породи. Кожна така порода має свої окремі властивості, якими й різниться від інших національних спільнот. Виховання дитини не було б закінчене й не було б повноцінним, коли б вона не пізнала свого народу й його особливостей. Великий наш педагог К. Ушинський каже, що кожний нарід має свій національний

тип людини, цебто своє розуміння ідеалу людини, і вимагає від свого виховання втілення цього ідеалу в окремих особистостях. Тим то і в родині і в школі виховання української дитини повинно стреміти до здійснення того національного ідеалу людини. В той же час своє національне виховання є могутнім чинником поступу народу в культурному процесі. Той же К. Ушинський каже про це так: "Національне виховання, яке зміцнює й розвиває в людині народність, розвиваючи в той же час її ум і самосвідомість, могутньо впливає на розвиток народньої самосвідомости взагалі. Воно вносить світло свідомости в тайники народного характеру, сильно й благодійно впливає на розвиток суспільства, його мови, літератури, його законів, словом, на всю його історію". (Листи із Швайцарії).

Український нарід давній, бо має кілька тисячоліть історичного життя. За цей довгий час він витворив свою власну культуру, свої традиції, звичаї. Оці традиції й звичаї — це є ніби неписані закони, вироблені самим життям. Вони нормували суспільний лад. Самі ж традиції й звичаї вироблялись під упливом вимог національної духовости. Те, що народові здавалось кращим, добрим, що впорядковувало суспільне життя, те він приймав за норму і закріплював у традиціях і звичаях. Тому, вивчаючи їх, ми будемо пізнавати свій народ і себе самих. А це й буде національне виховання.

Ми, українці, маємо особливо багаті обряди й звичаї, пов'язані з святами Різдва, Пасхи чи Зелених Свят або побутові — як весільні чи похоронні тощо. Культурні народи шанують своє минуле й находять у ньому оправдання свого поступовання в сучасному. Ми ж (і то навіть наша інтеліґенція) легковажим своє минуле, бо, виховувані на чужих культурах, як слід не знаємо його. Не знаючи глибше свого, легше піддаємось чужим впливам. Тому блудимо манівцями й робимо помилки .Тим то запровадження в родинний побут усього свого традиційного є конче необхідне для національного виховання дітей. Кожний раз додержання своїх звичаїв чи обрядів збуджує в дітей певні почування, їх діти переживають, як то було колись з нами в нашому дитинстві. Звичайно, національне виховання не обмежується своїми традиціями й обрядами. Пізніше воно поглиблюється вивченням своєї мови, іс-

торії, літератури тощо. Але це вже буде робота, головним чином, школи.

ІДЕАЛ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТИНИ

В кожній праці слід стреміти до якнайбільшої досконалости. У виховній справі так само мусить бути свій ідеал. Вище було наведено твердження К. Ушинського про те, що кожний народ має свій ідеал людини й виховує свої молоді покоління в напрямку того ідеалу. Українська культура (розуміємо під цим і народну творчість і національну науку) вирізьбила той ідеал, а національні генії як Т. Шевченко, І. Франко й інші в своїх особах в найбільшій мірі втілювали той ідеал. Отже складається він з таких характерних властивостей:

1) Українець є глибоко релігійний. Це відзначають і свої й чужі дослідники. В боротьбі за свою віру й Церкву український народ склав мільйонові жертви. Це є боротьба за свою душу, за право бути самими собою. І поки в наших жилах тече українська кров, ми й будемо боротись за свою стародавню віру й Церкву. Тому й виховання української дитини повинно провадитись на основах релігійного навчання.

2) З давніх давен українській людині притаманний демократичний світогляд. Треба думати, що цей світогляд пов'язаний з нашою глибокою релігійністю. В розумінні нашого народу всі люди є рівні перед Богом і тому мають право на особисту свободу, на розвиток своєї особистости. Вся наша історія засвідчує й стверджує наш демократизм. Але демократизм вимагає високої культури, бо уміння користуватися особистою свободою і в той же час шанувати свободу інших не є така проста справа. У нашій практиці ми часто переступаємо межі особистої свободи, допускаємось сваволі і тим самим поступаємо недемократично. Під руйнуючими впливами чужих культур (російської й польської) ми втратили справжню культуру демократизму і тому допускаємось дикої сваволі. Тому і в родині і в школі ми новинні щепити нашим дітям культуру демократизму, цебто гармонійне поєднання особистої волі й гідности з гідністю й свободою інших. Не упосліджувати своїх товаришів у гуртках і в школах, а шанувати особисту гідність їх.

3) Нам не є властива аґресивність, стремління поневолювати інших і жити за їх рахунок. Можливо, ми занадто м'якосерді до своїх сусідів-ворогів і тому впали жертвою їх аґресії проти нас. Отже, не будучи самі аґресивні, слід пам'ятати про аґресію інших і бути завжди готовими дати відсіч всім, хто посягає на нашу свободу, на нашу власність. Оцю готовість боротьби за свободу й честь чи то особисту чи своєї національної спільноти треба збуджувати й зміцнювати в наших дітях в родинах і в школах. Ми, виховники, ніколи не повинні забувати пророчого заповіту Т. Шевченка:

"Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злю кров'ю
Волю окропіте".

4) У людей з розвиненим чуттям власної гідности є одна шляхетна риса характеру. Це є мужність. Вона є свідоцтвом сили характеру людини і протилежна хитрості. Хитрість, то є рабське чуття. Ще грецький Філософ Платон, більш як 2 тисячі років перед нами, звернув увагу на цю рису характеру людини і вважав виховання мужности одним з головних завдань виховної праці. Бути самим собою, гідно триматись у самих несприятливих обставинах, відважно говорити правду, хоч би то було невигідно й неприємно — це все є прояви мужности характеру. Тому слід звернути особливу увагу на зміцнення цієї властивости вдачі наших дітей.

5) Особливістю нашого національного обдарования є багатство чуттєвого складника нашої духовости. В нашому поступованні завжди слідний вплив настрою, чуття. Багатство чуттєвої стихії в нас є і добро і зло, наше нещастя. Річ в тім, що в тій стихії є й творчі, шляхетні почування як релігійне чуття, чуття краси, милосердя, але такої ж сили маємо в собі і руйнуючі чуття ворожнечі, ненависти, заздрости тощо. Оці руйнуючі чуття приносять нам багато нещастя як в особистому, так і в суспільному житті. Вони є неґативом нашої вдачі. Це є те, що у виховній нашій роботі ми повинні поборювати, тамувати. "Страсті не можна знищити, але їх можна притлумити за допомогою більш сильних страстей", казав філософ Спіноза. І це є завданням нашої національної педагогіки: руйниць-

кі чуття ворожнечі, ненависти поборювати зміцненням християнського чуття любови, щирої пошани до людини. Уже з дитячих літ слід привчати до стриманости, панувати над вибухами пристрастей, свою поведінку ставити під контроль розуму. Наша виховна робота й повинна стреміти до вироблення привички отого холодного контролю.

6) Слід пам'ятати ще про одну рису й зміцнювати її у наших вихованців. Це є чуття суспільного обов'язку й служіння громаді. Людина не може жити сама, окремо. Для душевного розвитку її вона потребує товариства собі подібних. Свої вимоги й потреби вона може задовольняти тільки через суспільство. Тому кожний член суспільства має певні обов'язки щодо нього: не тільки використовувати для себе суспільство, а й служити йому, уділяючи для того частину своєї праці й часу. Громадська праця, здебільшого, є безкоштовна, а тому егоїстичні натури уникають її, хоч охоче користуються її благами. Отже конче потрібно, починаючи з дитинства, щепити розуміння обов'язків кожного з нас перед суспільством, в якому перебуваємо і благами якого користуємось.

7) Так само слід розвивати й зміцнювати патріотизм, чуття любови до свого народу, до всього рідного. Любов до свого є річ природна й самозрозуміла, обумовлена вона спорідненням крови народу. Брак такої любови говорив би про спустошення серця такої людини. Хто не здатний любити свого, той тим більше не здатний любити щось чуже, хоч і вартісне. Патріотизм слід щепити дітям на прикладах поступовання дорослих, а в першу чергу виховників -- батьків та вчителів.

8) І, нарешті, формуючи характер дитини, не можна не згадати нашої неорганізованости в часі. Завжди і скрізь ми спізнюємось. Це наша національна болячка, мусимо її все пам'ятати й поборювати. Труднощі тут полягають у тому, що самі виховники — батьки й учителі здебільшого хворіють на цю хибу, а вони ж повинні вчити своїм прикладом. Спізнення без причини, то є брак самопошани й пошани до других. Взагалі, то є свідоцтво безхарактерности. Дітей обов'язково слід привчати до певного режиму, при якому все відбувається точно в часі: коли дитина йде спати, коли встає, коли приймає їжу, береться до праці, бавиться і т. д. Це дуже важно привчати дітей до порядку і в часі і щодо своїх речей і обов'язків.

На закінчення ще раз пригадаю те, що було сказано на початку: батьки повинні твердо пам'ятати про свої виховні обов'язки щодо дітей. Постійно уважати, чим живе дитина, які її зацікавлення. Також уважати, з ким дитина товаришує. Не можна позбавити її товариства, але слід охоронити її від товариства згубного, з негативними рисами в поведінці.

Коли дитина піде до школи, слід цікавитись домашніми завданнями з школи й помагати їй, коли вона того потребує.

Іван Гончаренко